

Zondag 26 november 2017

Daniël 12 – Inzicht en geduld in een tijd van Judea's onvoorstelbaar lijden

Door Rudy Van Moere

Het vormt geen sinecure om een tekstuitleg te geven bij het allerlaatste apocalyptische hoofdstuk van het boekje Daniël (12:1-13) met zijn mysterieuze beelden omtrent o.a. de lengte van de verschrikkingen en de opstanding van de doden (lichamelijk volgens Rambam maar geestelijk volgens Nachmanides). Een vers-per-vers commentaar is binnen dit korte bestek onhaalbaar. Mogelijk helpt de colometrisch gepresenteerde NBG-tekst met enkele repetitieve woord(groep)en in kleur bij de bespreking.

- 1a In die **tijd** zal opstaan, Michaël de grote vorst,
 b die **de zonen van uw volk** terzijde staat en er zal een **tijd van grote benauwdheid** zijn,
 c zoals er niet geweest is sinds er volken bestaan, tot op die **tijd** toe.
 d Maar in die **tijd** zal **uw volk** ontkomen: al wie in het boek geschreven wordt bevonden.
- 2a Velen zullen ontwaken, van hen die slapen in het stof der aarde,
 b dezen tot eeuwig leven en de anderen tot versmading,
 tot eeuwig afgrijzen.
- 3a En de **verstandigen** zullen stralen als de glans van het uitspansel,
 b en **die velen tot gerechtigheid** hebben gebracht als de sterren, voor eeuwig en altoos.
- 4a **Maar jij, Daniël, houd de woorden verborgen,** en **verzegel het boek** tot de **eindtijd**;
 b **velen zullen onderzoek doen,** en **de kennis zal vermeerderen.**
- 5a En ik, **Daniël**, zag en zie,
 b daar stonden twee anderen,
 c de een aan deze oever van de rivier,
 d en de ander aan die oever van de rivier,
- 6a en de een zei tot de man die met linnen klederen bekleed was
 b en zich boven het water van de rivier bevond:
 c **Hoelang** toeft het einde van de wonderbare dingen?
- 7a Toen hoorde ik de man die met linnen klederen bekleed was
 b en zich boven het water van de rivier bevond,
 c terwijl hij zijn rechter- en zijn linkerhand naar de hemel hief
 d zweren bij hem die eeuwig leeft:
 e **Een tijd, tijden en een halve tijd**;
 f en wanneer er **een einde** komt aan **het verbrijzelen van de macht** van **het heilige volk**,
 g dan zullen al deze dingen voleindigd zijn.
- 8a Ik nu hoorde het wel, maar **begreep het niet**
 b en ik zei:
 c Mijn heer, **waarop zullen deze dingen uitlopen?**
- 9a Doch hij zei:
 b Ga heen, **Daniël**,
 c want deze dingen **blijven verborgen en verzegeld** tot de **eindtijd**.
- 10a **Velen zullen zich laten reinigen en zuiveren en louteren,**
 b maar de goddelozen zullen goddeloos handelen;
 c en **geen** van goddelozen zal **het verstaan**,
 d maar **de verstandigen zullen het verstaan**.
- 11a En van de **tijd** af dat **het dagelijks offer wordt gestaakt**
 b en **een gruwel wordt opgericht, die verwoesting brengt**,
 c zijn het **duizend tweehonderd en negentig dagen**;

- 12a welzalig hij die blijft verwachten
 b en duizend driehonderd vijftig dagen bereikt.
- 13a **Maar jij**, ga **het einde** tegen,
 b en jij zult rusten en opstaan tot uw bestemming aan **het einde van de dagen**.

Literaire context

Daniël dat in de Hebreeuwse canon bij de Geschriften hoort vormt een coherent thematisch-organische eenheid met een krachtig literair en theologisch effect. Thema's die er als een rode draad doorheen lopen zijn: de tempel (gestolen voorwerpen, dagelijkse offer, tempelverontreiniging, een gezalfde, ...), de (impliciete) thora (omtrent spijswetten, kennis, inzicht en wijsheid, aanbidding, ...), de respectievelijke superioriteit van enerzijds de Judese God aan de arrogante en gewelddadige wereldheersers en hun goden en anderzijds van de vier Judeeërs aan de wijzen van Babylon, het lijden van het martelaarschap en diverse getalsmatige perioden die van onderdrukking gewagen.

De lezer krijgt met dit gedeeltelijk Hebreeuws (1:2-3 en 8-12) en Aramees (2:4-7:28) geschrift een totaalcompositie onder ogen. De daarin behandelde thema's horen enerzijds thuis binnen het narratieve genre met paleisverhalen (in 1-6) over de Judeeër Daniël en zijn drie vrienden uit het verre verleden in Babylon. Anderzijds horen de visioenen (in 7-12) tot het apocalyptische genre. De lezers ervan dienen ingewijden te zijn want er is nood aan kennis om de geheimtalen te ontsluiten, om de slechte machten en vijandige niet bij hun naam genoemde machthebbers te identificeren, om de berekeningen om de (eind)tijd(en) te bepalen, om de symbolische beesten en hoorns als machten te plaatsen, om de hemelse figuren en taferelen te duiden, enz. De volks- en tijdgenoten van de schrijver(s) of redactor(en) zullen echter weinig moeite hebben gehad om de inherente boodschappen ervan te verstaan.

Betreffende twee delen (1-6 & 7-12) dienen samen – zoals hieronder zal blijken – als markante *verzetsliteratuur* te worden gekwalificeerd. De meerderheid van onderzoekers situeert het geschrift in de laatste helft van de tweede eeuw voor de gewone jaartelling. De meeste dramatische gebeurtenissen (in 7-12) waarop toespeling wordt gemaakt situeren zich tussen de jaren 170/1-164 voor de gewone jaartelling. De hoofdrol daarin is weggelegd voor de in Daniël niet bij naam genoemde (Grieks-) Seleucidische koning Antiochus IV met zijn cultusnaam *Theos Epiphanes* (i.e. de manifeste of geopenbaarde god) die als een onvoorstelbare tiran tegen de Judese bevolking tekeer gaat. De verwijzingen naar die gebeurtenissen eindigen in ieder geval vóór Antiochus' in 11:45 niet expliciet vermelde dood (-164). Het geschrift Daniël moet zo'n halve eeuw voor 1 Makkabeeën (dat omstreeks -125 wordt gedateerd) het licht hebben gezien.

Het kader waarin de verhalen (1-6) zich afspelen – en die hoogstwaarschijnlijk uit de Perzische tijd stammen – is die van een hoofdzakelijk Babylonisch totalitair bewind (Medisch in hoofdstuk 6). Deze paleisverhalen situeren zich in de periode van de ballingschap (tussen -605 en -536 als begin- en einddata in Daniël 1:1 en 21). Samen met zijn drie Judese volksgenoten dient de hoofdfiguur Daniël op straffe van marteling en doodstraf zich volledig te onderwerpen aan de alleenheerser en zijn politiek-godsdienstig staatsbestel. Zij weigeren dit maar krijgen hulp van godswege zodat zij niet ten ondergaan (Daniël 1,2,3 en 6). De culminerende spanning tussen deze als ‘heiligen (van Gods volk)’ te kwalificeren figuren en de angstaanjagende overheden beperkt zich niet tot de paleisverhalen in 1-6. De Judese Daniël en zijn drie vrienden blijken exponenten te zijn van de in de visioenen respectievelijk anonieme ‘heiligen’ (7:21, 22) van de Allerhoogste (7:18, 22, 25), van het volk van de Allerhoogste (7:27) en het volk van de heiligen (8:24) en het heilige volk (12:7) die eveneens te lijden hebben door Godsvijandige protagonisten.

Compositie

Het eerste hoofdstuk zet meteen de toon. Het fungeert als een inleiding voor het hele boek en van de hoofdstukken 1-6 in het bijzonder. Tevens kaart het in een notendop o.a. twee belangrijke thema’s aan die in het hele geschrift voorkomen en die opnieuw markant opdagen in de apotheose van hoofdstuk 12.

Het eerste betreft het onderscheid onder de ballingen tussen de Israëlieten die zich wel conformeren aan de eisen van de Babylonische koning (en zich dus assimileren) en de vier Judeeërs die dat niet doen (1:3 en 6). Deze overtreffen tienmaal niet alleen eerstgenoemden maar ook alle Babylonische paleisgeleerden. Het is het resultaat van hun van godswege verkregen (1:19-20) *kennis (maddā)*, *verstand (haskkēl)* en *wijsheid (chokmāh)* en Daniëls extra *inzicht (bījnā)*. Hun intellectuele superioriteit (met extra nadruk in 2:48) brengt hen ondanks de uitermate vijandige politiek-godsdienstige context waarin zij verkeren tot aan de top van het Babylonische hof.

Het tweede thema draait om het zich niet willen *verontreinigen* (jītggā`al - 1:8) door Daniël die daar ook zijn compagnons toe aanzet (1:12). Hij vindt een diplomatieke weg om het verplichte menu van de koning – met voor Judeeërs niet koosjere gerechten en wijn (Ibn Ezra) – te omzeilen zodat zij zich aan de eisen van de impliciete thora kunnen houden.

Dit dubbelthema – intellectuele vaardigheden en trouw aan de thora (en anderen daartoe brengen) – zet exemplarisch de toon voor het hele boek dat zijn bekroning krijgt in hoofdstuk 12. Beide thema’s komen expliciet in twee met elkaar corresponderende alinea voor (12:3 en 10):

- Eerst twee parallelle versregels waarin twee groepen mensen worden geprezen:

‘ **de verstandigen** (*hammaskīlīm*) zullen stralen ... (12:3aa)

en **hen die velen tot gerechtigheid** (*ts^edāqā*) **hebben gebracht** zullen schitteren ... (12:3ba).

- Daarna komen de twee groepen opnieuw voor in twee keer twee antithetische versregels volgens een chiaistisch a-b-b'-a' patroon:

‘ **Velen** zullen zich laten reinigen en zuiveren en louteren, (10a)

maar de **godelozen**^{NBG} (*r^esjā`īm*) zullen **godeloos handelen** (*hirsjij`ū*) (10b)

‘zullen **niet verstaan** (*jāvijnū*), alle **godelozen** (*r^esjā`īm*) (10c)

maar **de verstandigen** (*hammaskīlīm*) zullen (wel) **verstaan** (*jāvijnū*)’ (10d)

De lezer kan eruit afleiden dat in die tijd van grote benauwdheid het tweede groepenpaar in 10a + 10d (i.e. ‘de velen die zich reinigen, ... en de verstandigen die verstaan’) te maken heeft met het eerste groepenpaar in 3aa + 3ba (i.e. de verstandigen en hen die velen aanzetten tot gerechtigheid [i.e. thoragedrag]). Dit houdt dat in die bewuste periode – waarin de godelozen (of beter: de afbrekers en slechteriken) destructief huishouden – ‘de velen die zich laten reinigen, zuiveren en louteren’ dit doen dankzij de impulsen van hen (i.e. ‘de verstandigen die aanzetten tot gerechtigheid [*ts^edāqā*]). Deze twee bewegingen (a) aangezet worden tot gerechtigheid en (b) zich laten reinigen, ... lijken al met al op te vatten als een terugkeer tot de thora en kan gezien worden als een vorm van ‘omkeer’ (*t^esjūwā*).

Op de een of andere manier valt echter op te maken dat in deze verschrikkelijke periode – die tot een vastgestelde tijd duurt – wel vele maar niet alle verstandigen overeind blijven. Dat blijkt uit 11:35 waarin dezelfde trits verba klinkt. De tweede trits in 12:10 lijkt chiaistisch terug te koppelen naar 11:35:

(11:35) *tsāraf – bārar – lāban X lāban – bārar – tsāraf* (12:10)

(11:35) *louteren – zuiveren – reinigen X reinigen – zuiveren – louteren* (12:10)

Teksten in de boekrol Jesaja helpen de lezer om deze drie verba te duiden. Het ‘zich reinigen’ gebeurt door zich te verwijderen van het onreine (*thāmē*’ - Jes. 52:11). Het ‘zuiveren’ door het verwijderen van het negatieve (i.e. zonde / *chēth*’ – Jes. 1:18) en het ‘louteren’ zoals men goud of zilver loutert (i.e. het uitscheiden van de onzuivere stoffen waarmee het vermengd is) en men zich hier ontdoet van de ellende of vernedering (*°nī* – Jes. 48:10).

De *verstandigen* (*hammaskīlīm*) – met (i.e. hun ‘verstand’ [haskkēl] in 1:17) als een van drie vaardigheden van de vier Judeeërs – blijken te *verstaan* of *hebben inzicht* (i.e. de vaardigheid [*bījn*] die Daniël in 1:17 als een extra kreeg). Dit *inzicht hebben* heeft betrekking op:

*Een tijd, tijden en een halve tijd;
en wanneer er een einde komt aan het verbrijzelen van de macht van **het heilige volk**,
dan zullen al deze dingen voleindigd zijn (12:7).*

Gezien de repetitieve nadruk (7x in het Hebreeuwse gedeelte 8:1-12:13) – lijkt dit niet los te staan van de respectievelijke tijd(en) die Gods volk problemen opleveren: die van het einde van het visioen (8:17), van het avondoffer (9:21), van een bepaalde periode (11:24), van benauwdheid (12:1 [3x] en van de staking van het avondoffer en de oprichting van een gruwel van de verwoesting (12:11).

In dit deel van het boek (7-12) zijn er tevens zeven teksten (8:13; 9:17, 18, 26, 27; 11:31 en 12:11) met termen die gerelateerd zijn aan het toebrengen van schade (vanwege *sjāmam* of verwoesten met de afleidingen: verwoestend, verwoest, verwoesting[en], verwoester) aan de offers (4x), het heiligdom (4x), de gezalfde (1x) en de stad (of vesting 2x) met een toespitsing op de gruwel van de verwoesting (*sjīqqūts sjōmēm*). De ellende die het Judese volk daardoor ondergaat loopt als een rode draad van hoofdstuk 7 als een rode draad tot en met hoofdstuk 12. In hoofdstuk 9 smeekt Daniël God om de zonden en ongerechtigheden van de voorvaders – waardoor Jeruzalem en het volk tot een smaad (*chèrpā*) zijn geworden (9:16-20) – te vergeven. Een duidelijk voorbeeld van het eerder genoemde *t^esjūwā*. De verdrukking zal een profetische week (i.e. zeven jaar) duren met in het midden ervan de stopzetting van de traditionele offerdienst door de verwoester (9:27).

De concentrische opbouw van hoofdstuk 12 spitst zich inderdaad toe op die drie en een halve tijd (i.e. jaar) om het verbrijzelen (*nāppēts*) van Gods heilige volk een halt toe te roepen. Dit verbrijzelen blijkt een kenmerk van het vierde koninkrijk in Nebukadnessars droom dat hard zal zijn als ijzer (2:40).

Aa. Tijd van een onvergelykbare benauwdheid / ontredde	1abc
Ab. Jouw volk zal ontkomen / bevrijd worden	1d
Ac. Opstanding tot eeuwig leven of tot verachting	2
B. Eeuwige roem voor verstandigen en hen die velen tot gerechtigheid brachten	3
C. Verberg woorden, verzegel boek; onderzoek en toename van kennis	4
D. Hoelang duren deze dingen?	5-6
→ X. 3½ tijd tot het heilig volk niet meer wordt verbrijzeld	7
D' Hoe zal dit alles aflopen?	8
C' Deze dingen blijven verzegeld	9

B' Verstandigen zullen verstaan	10
Aa' Na dagelijks offer en oprichting van de gruwel der verwoesting nog 1290 dagen	11
Ab' Gelukkig zijn wie blijven wachten tot 1335 dagen	12
Ac' Daniël zal slapen en de laatste dag opstaan	13

Sommige commentatoren menen dat de verzen 5-12 een later supplement vormen en dat in de eerdere versie vers 4 door vers 13 werd gevolgd. Aan de lezer van deze bijdrage of hij of zij daartoe voldoende redenen ziet. De gepresenteerde thematische structuur laat o.i. duidelijk zien dat de hele problematiek omtrent de verdrukking van Gods volk eens tot een einde zal komen.

Daaraan voorgaand is er sprake van perioden (*mō`ēdīm*) waarin de gevechten tussen de koningen van Zuiden en het Noorden plaatsvinden (10:21 – 11:45). Beide termen (*`ēt*) en (*mō`ēd*) lijken enigszins verwisselbaar. Eerstgenoemde meer punctueel en zeker als het gaat om de tijd van het einde (*`ēt qēts* - 11:35, 40 en 12:4,9). Hieromtrent intrigeren de verschillende getalsmatige perioden: 2300 [of 1150?] dagen; tijd + (twee) tijden + een halve tijd of 3½ jaar (in principe komt deze woordgroep overeen met 1260 dagen [360 + 720 + 180] met een mogelijke echo of weerklank in Openbaring 11:2-3 waar zij overeenkomen met 42 maanden); 1290 dagen en 1335 dagen. Zoals blijkt uit hoofdstuk 12 zijn de laatste drie perioden met elkaar verbonden. De 1260 dagen kunnen de meeste commentatoren redelijk makkelijk situeren als de tijd waarin Jeruzalems tempel verontreinigd was (167-164) maar de twee andere stelt hen voor een raadsel. Sommigen zien ze als latere toevoegingen na de her-inwijding van de tempel. Het loont de moeite om de theorie van G. Boccini (Albani 260-269) te bestuderen. Hij stelt dat de 30 extra dagen (na de 1260) wijzen op de maand die leidt naar het Paasfeest (*chag happāsach*) toe en de supplementaire 45 dagen naar het wekenfeest (*chag sjāvū`ōt*).

Het blijken hoe dan ook verschrikkelijk dramatische tijden voor de vrome Judeeërs die trouw proberen te blijven aan Gods thora en die hopen op een interventie van Boven. Zij merken echter dat die niet kwam en dat duizenden totaal onschuldige volksgenoten werden afgeslacht, vermoord, geterroriseerd en als slaven verkocht. Niet te verwonderen dat er bij de bevolking vragen rezen over het bestaan en de macht van God. Is het daarom dat Daniël 12:2-3 het thema van de opstanding aansnijdt? In Tenach zijn er verder weinig sporen van te vinden. Sporadisch klinkt daarin dat God doden (Deut. 32:39; 1 Sam. 2:6 en 2 Kon. 5:7) kan doen herleven. Naast enkele uitzonderlijke concrete opwekkingen uit de dood (door Elia en Elisa in resp. 1 Kon.17:17-24 en 2 Kon. 4:18-37) is er de metafoor in Ezechiël 37 die het concrete herstel van de natie uitbeeldt. Sommigen denken dat dit misschien ook in Jesaja 26:19 wordt bedoeld:

“Herleven zullen uw doden - ook mijn lijk - , opstaan zullen zij.

Ontwaakt en jubelt, gij, die woont in het stof!
 Want uw dauw is een dauw van licht;
 en de aarde zal aan de schimmen het leven hergeven" (NBG)

Toch lijkt het idee van een concretere opwekking meer steun te vinden en zeker bij hen die de tekst in de hellenistische tijd dateren.

Daniels notie van een lichamelijke opstanding lijkt te zijn ontwikkeld vanuit een gecombineerde lezing van Jesaja 26:19 en 66:24 (Newson 364). Daniël identificeert weliswaar niet expliciet om wie het gaat maar hij gewaagt van twee groepen. Bij de eerste kan het – rekening houdend met de context (11:33-35) – om de gestruikelde verstandigen gaan maar er is meer voor te zeggen dat het een grotere groep van vromen betreft. Daniël zal immer ook uit de doden worden opgewekt (12:13).

De tweede groep wordt beschreven via een toespeling op Jesaja 66:24:

“Zij zullen uitgaan en de lijken aanschouwen der mannen, die van mij afvallig geworden zijn;
 want hun worm zal niet sterven, en hun vuur zal niet uitdoven,
 en zij zullen voor al wat leeft een afgrijzen (*dērā’ōn*) wezen. NBG”

In heel Tenach is Daniël de enige die dit *dērā’ōn* afgrijzen (12:2) uit deze Jesajatekst gebruikt. Dat het in de eerste regel gaat om hen die afvallig zijn geworden past uitstekend bij helleniserende Judeeërs die met Antiochus collaboreerden bij de tempelontwijding. Het is echter niet duidelijk of zij opstaan en daarna opnieuw moeten sterven. Hoe dan ook Daniël 12 komt met een hoopvolle boodschap die tot veel moed inspireert: met de dood is het beslist niet afgelopen. De vromen moeten niet denken dat God alles maar op z’n beloop laat. Hij laat al die onschuldige vermoorde rechtvaardigen die hun zinnen erop hebben gezet om trouw te blijven aan Gods thora en zijn verbond met het volk niet aan hun lot over. Hij zorgt ervoor dat er voor hen een nieuwe dageraad zal aanbreken.

Bovengenoemde perioden waarin Gods volk zo verschrikkelijk veel te lijden heeft komen overeen met de gebeurtenissen van politiek-godsdienstige terreur in Judea en Jeruzalem. Wil de lezer de reikwijdte en de diepgang daarvan te volle verstaan dan is het een must om onderstaande historische informatie te raadplegen.

Historische achtergrond

De visioenen (7-12) concentreren zich op de godsdienstpolitieke gebeurtenissen in de hellenistische periode vanaf Alexander de Grote via de machtige rijken van de Ptolemeeën in Egypte en de Seleuciden in Syrië en Mesopotamië (in Daniël 11 respectievelijk de Koning van het Zuiden en de Koning van het

Noorden) tot aan de Romeinse dreiging in 11:30 (i.e. waarop de schepen van de Kittiers [met de Romeinse delegatie van Popilius Laenas] een toespeling maken). Veel van de inhoud van de visioenen focust zich op de oplopende spanningen in de periode -170-164 tussen de Seleucidische koning Antiochus IV en de Judeeërs in Judea in het algemeen en in Jeruzalem in het bijzonder.

Tijdens de Seleucidische overheersing (sinds 201 voor de gewone jaartelling) werd de Judese stad Jeruzalem stap voor stap helleniseerd (o.a. gymnasium, Griekse cultuur en opvoeding voor de bovenklasse, focus op het lichaam [insmeren met olie, naakt sporten, ongedaan maken van de besnijdenis, volgen van de mode, brede gerand zonnehoeden], kiezen voor de spelen ten koste van de offerdiensten (zelfs door priesters). Spanningen onder de bevolking bleven niet uit tussen de thora-getrouwen en diegenen die zich volledig assimileerden met daartussenin het gewone volk dat met grote ergernis ervoer dat hun Judese godsdienst werd omgevormd tot een Grieks-Seleucidische.

Tijdens de regering van Antiochus IV culmineerde de spanning tot een ondraaglijke situatie voor de Judese thora-getrouwe bevolking. In 167 vaardigde hij een volledig op Judea toegespitst decreet uit (zie hieronder). Volgens Tacitus streefde hij ernaar om het Joods 'bijgeloof' af te schaffen en de Griekse zeden onder hen te introduceren. Het staat buiten kijf dat hij met zijn staatsterreur deze niet alleen onderdrukte maar ook wilde vervangen. Het werd een meedogenloze godsdienstvervolging met een militair terreurbewind van een soort dat absoluut onbekend was in de Oudheid. Er bestaat geen enkel precedent van in de Grieks-Romeinse wereld (J. Collins) en is binnen een heidense context is zoiets totaal onbegrijpelijk (E. Bickerman).

Om de omvang en de verschrikking van deze joodse godsdienstvervolging te begrijpen volgt hier een lijst van Antiochus' weerzinwekkende militaire ingrepen en godsdienstige verbods- en gebodsbepalingen om een geforceerde hellenisering van Judea te bewerkstelligen:

1. Terreur en krenking door:

- de aan de Judeeërs toegekende godsdienstprivileges van zijn vader Antiochus III af te schaffen;
- de hellenisten in Juda en Jeruzalem te steunen;
- duizenden inwoners van Jeruzalem af te slachten en duizenden als slaaf te verkopen;
- een deel van de stadsmuren te ontmantelen;
- van Jeruzalem een soort Griekse polis te maken waarin de Judese instellingen taboe waren;
- een versterkte citadel (de Acra) voor een garnizoen tegenover de berg Sion te bouwen;
- Jeruzalems tempel te ontheiligen en tweemaal te plunderen (-169 waarbij Antiochus IV deze zelf binnengaat!) en in -168 waarbij hij de tempelmuren laat slopen (-168);
- de 'God' van het Judese volk – die sedert de Perzische tijd met het neutrale 'Heer van de Hemel' werd aangeduid – de naam 'Zeus Olympios' te geven;
- de tempel te ontheiligen en om te bouwen tot een tempel voor Zeus. Diens beeld liet hij in het heilige plaatsen (op 15 december -167);
- door op 25 december -167 offers te laten brengen aan *Sol Invictus* waarbij men op die dag zijn opstanding vierde en waarmee Antiochus zich hoogstwaarschijnlijk identificeerde;
- een heidens altaar (of grote steen) bovenop het brandofferaltaar te plaatsen. De Judeeërs noemden dit 'de gruwel der verwoesting' (11:31; 12:11);
- altaren op verschillende plaatsen in het land te laten bouwen;

- met behulp van een groot leger verpletterende belastingen te heffen.

2. Met veel machtsvertoon en dwang verbood hij Judeeërs om:

- volgens hun eigen godsdienstige overlevering te leven;
- hun mozaïsche traditionele eredienst te praktiseren (i.e. offers in de tempel te brengen);;
- van hun gehoorzaamheid aan hun God te getuigen;
- de Sabbat te onderhouden en de bijbelse feestdagen te vieren. Hierdoor annuleerde hij hun bijbelse kalender die hen met Gods schepping verbond en ontzegde hij hen Gods macht over de tijd. Daarmee laatste hij hen buiten Gods verbond;
- de besnijdenis toe te passen. Hij viseerde expliciet de moeders die hun zoontjes lieten besnijden. Zij werden veroordeeld om met hun vermoorde baby's rond hun nek in de stad te paraderen. Daarna werden zij publiekelijk geëxecuteerd en van de stadswallen geworpen. Hun families en diegenen die de besnijdenis uitvoerden kregen eveneens de doodstraf;
- thorarollen in bezit te hebben. Zij werden geconfisqueerd, verscheurd en verbrand. Wie met thorarollen werd aangetroffen kreeg de doodstraf;
- de Judese identiteit te hebben.

3. Verder legde Antiochus IV de Judeeërs met macht en dwang op:

- de zeden en gewoonten van zijn Grieks-Seleucidische rijk te volgen;
- een hellenistisch volk te worden
- de erediensten aan hem te wijden;
- offers aan de afgoden te brengen;
- sabbat, priesters en tempel te ontwijken (i.e. verontreinigen, ontheiligen);
- aan de maandelijke verjaardag van de koning deel te nemen. Hiermee verplichtte hij de Judeeërs trouw aan hem te zijn en scherpte hij hen de Griekse waarden van zijn rijk in;
- de god Dionysus te eren met offers van allerlei dieren op het heidense altaar bovenop het brandofferaltair van Jeruzalems tempel;
- absoluut geen mozaïsche praktijken toe te staan waardoor zij zichzelf tot een gruwel maakten;
- altaren en heiligdommen in Jeruzalem en Judea te bouwen om er varkens en andere onreine dieren op te offeren;
- wierook bij de deuren van hun huizen en in de straten te branden;
- varkensvlees te offeren en te eten ondanks dit door de Syriërs zelf werd afgewezen en de Grieken nooit varkens aan Zeus offerden.

Literatuur

Albani, M., *Daniel. Traumdeuter und Endzeitprophet*, Biblische Gestalten 21, Leipzig 2010

Collins, J.J. *Daniel*, Minneapolis 1993

Goldingay, J., *Daniel*. Word Biblical Commentary 30, Nashville 1996

Goldwurm, H., *Daniel Translation and Commentary*. Arts Scroll Tanach Series, New York 1989

Jagersma, H., *Geschiedenis van Israël van Alexander de Grote tot Bar Kochba*, Kampen 1985

Newson, C. & Breed, B.W., *Daniel. A Commentary*, OTL, Louisville 2014

Porter-Young, A.E., *Apocalypse against Empire. Theologies of Resistance in Early Judaism*, Grand Rapids MI 2011

Soggin, J.A., *Histoire d'Israël et de Juda*, Bruxelles 2002